ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ

ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟੀ

ਮਾਰਚ 2-3, 1990

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ
ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ, ਲੋਅਰ ਮਾਲ,
ਪਟਿਆਲਾ-147001.

ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਨ ਇਨਸਟੀਚਿਊਟ ਫਾਰ ਐਡਵਾਂਸਡ
ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਕੰਪੈਰੇਟਿਵ ਰਿਲਿਜਨ

ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਨ, ਗਦਾਈਪੁਰ, ਮਹਿਰੋਲੀ-ਮਾਂਡੀ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ-110030

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ

ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਗਮ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤੀ-ਯੋਗ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਕਰਮਯੋਗ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਰਾਹੀਂ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਗਾਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾਪੁ, ਚੰਡੀ ਤੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਕੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿੰਘ-ਨਾਦ ਗੁੰਜਾਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਰੂਹਾਨੀ ਗੁਰੂ, ਵਰਿਆਮ ਸੈਨਾਪਤਿ ਤੇ ਸੁਘੜ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ ਦਾ ਸੰਗਮ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ, ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ ਨੇ ਅਨੂਪਮ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਵਧੀਆ ਮਿਸਾਲ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ, ਰੇਖਤਾ, ਪੰਜਾਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਕਵੀ ਸਨ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਮਾਮ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਦਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਉਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਉਹ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਅਲੋਕਾਰ ਜੇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਲਿਵ ਲਾਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਉਪਜਾਈ ਜਾਵੇ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੀ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਖਾਲਸਈ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਨ ਚੱਕ ਅਤੇ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ ਤੇ ਬੜਾ ਹੀ ਮਿਹਰਵਾਨ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਦੀ ਦਾ ਖੈ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ (ਮੁਕਤੀ) ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਗਰਬਗੰਜਨ ਦੁਸਟ ਭੰਜਨ ਮੁਕਤਿ ਦਾਯਕ ਕਾਮ' ਇਸੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਫਤਹਿ ਪਾਈ।

ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ, ਸੰਤ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਸੰਤਤਾਈ ਨਾਲ ਸੰਜੋਈ ਰੱਖਣਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਕਠਿਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਹਥਿਆਰ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪਧਾਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ਾਹਸਵਾਰ ਸਾਰੀ ਹੋਣੀ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਾਪੁ ਨੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਰਸ਼ਕ ਇਸ਼ਟ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਾਹਿਬੇਦਿਮਾਗ ਹੈ, ਹੁਸਨੁਲ ਚਰਾਗ ਤੇ ਮਿਹਰਵਾਨ ਮਿਤਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੁਹੱਬਤ ਬਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। 'ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੋਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ' ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਾਲਾ ਸਦਾ ਲੜਾਈ ਭਿੜਾਈ ਦਾ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਹ ਦਿੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ :—

ਸਾਚ ਕਹੋਂ ਸੁਨ ਲੇਹੁ ਸਭੈ ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਯੋ ॥

ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਦਾ ਵਿਧਾਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਜਾਪੁ' **ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ** ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਹਿਲੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ **ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਾਹਿਬ** ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ **ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ** ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਬੀਜ ਮਾਤਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਾਪੁ' ਵਿਚ ਸੂਤ੍ਰਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰ **ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ** ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਚਿਤਰ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ 'ਜਾਪੁ' ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਸੁਰ ਹਨ, ਇਸ ਤੇਜਸਵੀ ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਗੁਰੂ ਦਾ 'ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਤੁਕਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਬਣਾਈ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਅਨੂਠੀ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸਨ' ਸਾਮਰਤੱਖ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਿਮ ਦਾ ਓਜਮਈ ਤੇ ਜ਼ਲਾਲ-ਭਰਪੂਰ ਸੰਕਲਪ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਲਈ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ 'ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। 'ਜਾਪੁ' ਵਿਚ ਚਿਤਰਤ ਇਸ਼ਟ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦਾ-ਜਾਗਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਜਲਾਲੀ ਰੱਬ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਇਕਮਿੱਕ ਹਨ, ਇਹ ਅਭੇਦੱਤਾ ਹੀ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਛੋਹਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰੌਢ ਰਚਨਾ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਵਿਸ਼ਣੂ ਸਹਸ੍ਰਨਾਮਾ' ਯਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰੰਤੂ 'ਜਾਪੁ' ਅਜੇਹੀ ਸਰਬਲੋਹੀ ਮਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਇਸ ਬਲਵਾਨ ਧਾਰਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ

ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਵੀ ਮੂਲ ਸੂਤਰ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ।

ਇਹ 199 ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜੇਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ — ਛਪੈ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ, ਚਾਚਰੀ, ਰੂਆਲ, ਭਗਵਤੀ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ, ਚਰਪਟ, ਮਧੁਭਾਰ, ਰਸਾਵਲ ਤੇ ਏਕ ਅਛਰੀ। ਇਹ ਛੰਦ ਵਧੇਰੇ ਬੀਰਰਸੀ ਰੰਗ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਬ੍ਰਿਜ ਹੈ, ਨਾ ਸਧੁਕੜੀ, ਸਗੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਰਲੀ ਮਿਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਮਾਲਾ ਜੋੜ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਸੰਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਗਿਆਸੂ ਇਸ ਤੋਂ ਫ਼ੈਜ਼ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇ। ਜੇ ਸ਼ੁੱਧ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ 'ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈਂ', ਅਰਿਘਾਲਯ ਹੈਂ', ਖਲ ਖੰਡਨ ਹੈਂ', ਮਹਿ ਮੰਡਨ ਹੈਂ', ਕਹਿ ਕੇ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ "ਗ਼ਨੀਮੁਲ ਸਿਕਸਤੈ, ਗਰੀਬੁਲ ਪ੍ਰਸਤੈ, ਬੁਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ, ਜ਼ਮੀਨੁਲ ਜ਼ਮਾਨੈਂ" ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਯਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸਾਰੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਪਮਾਲਾ ਕਿਸੇ ਆਲਸੀ ਭਸਮਾਭੂਤ ਸਾਧੂ ਯਾ ਮੁਰਦੇ ਨਿਤਾਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਮਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਇਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਤੇ, ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਛਾਪ ਹੈ। ਸੁਸਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਲਈ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕਮਰਕਸਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ

ਕਿ ਇਹ ਜਾਪੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦੱਸੇ "ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਦੀ ਹੀ ਬੀਰ ਰਸ ਪੂਰਣ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਾਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਛੋਟੀ ਜੇਹੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਵਡੇ ਕਾਰਯਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਇਸ ਜਲਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਕਲਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ।

'ਜਾਪੁ' ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਛਪੈ ਛੰਦ, ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੁਧੀਮਾਨ ਲੋਕ ਉਸ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਕੇਵਲ ਕਰਮ-ਨਾਮਾਂ ਯਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸੰਪੂਰਣ ਰੂਪ ਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰਨੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਕਾਰਣ "ਨੇਤਿ-ਨੇਤਿ" ਆਖ ਕੇ ਬਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਕਥਨ ਰਾਹੀਂ ਅੰਤ ਤਾਂ ਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਇਹ ਜਾਪੁ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ

ਅਤਿਅੰਤ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਜਾਪ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਾਪ ਕੇ ਕੀਏ ਤੇ ਜੋ ਪੈ ਪਾਈਅਤ ਅਜਾਪ ਦੇਵ,
ਪੂਦਨਾ ਸਦੀਵ ਤੂਹੀ ਤੂਹੀ ਉਚਰਤ ਹੈ।

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, 84)

ਪਰੰਤੂ ਇਥੇ ਉਸ ਗੁਣਵੰਤ ਹਸਤੀ ਦਾ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਅਨੁਰਾਗਮਈ ਤਸੱਵਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਜਾਪ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁਖ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੀਆਂ। ਉਹ ਅਜੇਹਾ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਭ ਦਾ ਸਥਾਪਕ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਜਾਪ ਚਹੁੰਆਂ ਕੂੰਟਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਯਥਾ—

ਲੋਕ ਚਉਦਹ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਗ ਜਾਪ ਹੀ ਜਿਹ ਜਾਪ ॥
ਆਦਿ ਦੇਵ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਥਾਪਿਓ ਸਭੈ ਜਿਹ ਥਾਪ ॥ ੮੩ ॥

ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ— ਨਿਰਗੁਣਵਾਦ ਤੇ ਸਰਗੁਣਵਾਦ। ਸਰਗੁਣਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਦੇਵ ਪੂਜਾ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਲੋਕ ਬ੍ਰਹਿਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਾ ਕਰਨ ਕਾਰਣ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਰਥਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਅਖੀਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਨਵਾਦੀ ਹੀ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ 'ਜਾਪੁ' ਵਿਚ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੱਖਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਗੋਚਰੇ ਕਰਨਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੈ :—

(1) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ; ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਚਿਹਨ ਚੱਕ੍ਰ, ਰੂਪ ਰੰਗ, ਜਾਤ ਪਾਤ, ਰੇਖ ਭੇਖ ਤੇ ਵਰਣ ਮਜ਼੍ਹਬ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੈ। ਇਕ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਤਨਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਬੁਤ-ਪੂਜਾ ਤੇ ਅਵਤਾਰ-ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਉਠਕੇ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਧਿਆ ਸਕਣ। ਇਹ ਏਕਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਇਹ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਅਸੀਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੂਰਤੀ ਯਾ ਵਿਅਕਤੀ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਵਤਾਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸੀਮਤ ਕਰਕੇ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵਧ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ, ਧਾਮ ਯਾ

ਸਰੂਪ ਸਾਡੇ ਪੈਮਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਸਦਾ, ਸਭ, ਥਾਂ, ਸਭ ਲਈ ਮਾਨਯੋਗ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਫਿਰ ਏਕ ਹੀ ਹੈ :—

ਨਾਮ ਕਾਮ ਬਿਹੀਨ ਪੇਖਤ ਧਾਮ ਹੂੰ ਨਹਿ ਜਾਹਿ ॥
ਸਰਬ ਮਾਨ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨ ਸਦੈਵ ਮਾਨਤ ਤਾਹਿ ॥
ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸਨ ਕੀਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕ ॥
ਖੇਲ ਖੇਲ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੋ ਫਿਰਿ ਏਕ ॥ ੮੧ ॥

ਯਾ

ਅਨੇਕ ਹੈਂ ॥ ਫਿਰ ਏਕ ਹੈਂ ॥ ੪੩ ॥

(2) ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਗੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਚੇਤਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸਤੋ, ਰਜੋ, ਤਮੋ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਅੱਡਰੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਉਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ :—

ਨਮੋ ਰਾਜਸੰ ਤਾਮਸੰ ਸਾਂਤ ਰੂਪੇ ॥
ਨਮੋ ਪਰਮ ਤਤੰ ਅਤਤੰ ਸਰੂਪੇ ॥...੧੮੯॥

ਕਈ ਨਾਸਤਕ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੀ ਭੈਣ ਭਾਈ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਨਹੀਂ। ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਾਮਹਿਦੂਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ 'ਇਤਨਾ ਕੁ' ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਗ਼ਲਤੀ ਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਹੈ। ਨਾਸਤਕ ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਉਸਦੀ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸੇ ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਸਰਗੁਣਵਾਦ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੋ ਕੇ ਵੇਦਾਂਤੀਆਂ, ਵੈਸ਼ਣਵਾਂ, ਸ਼ਾਕਤਾਂ ਤੇ ਸਨਾਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ।

(3) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਕਰਤਾਰੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਤੇ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪਵਾਨ, ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਯਾ ਜਲਾਲ-ਪੂਰਨ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਪਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੂਝ ਸਕਣ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਜਣ ਲਈ ਅਜੇਹੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ

ਪ੍ਰਬੀਨ ਕਵੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ, ਗਰਬਗੰਜਨ, ਦੁਸ਼ਟਭੰਜਨ ਅੰਕਿਤ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਕ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਣ ਵਿਸ਼ਣੂ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਦੀ ਸੇਜਾ ਤੇ ਲੇਟਿਆ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਿ ਲੱਛਮੀ ਉਸਦੇ ਚਰਨ ਘੁਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਰਲੀਧਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਦਾ ਨਾਮ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਕੋਮਲ ਬੰਸਰੀ ਗੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿਚ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਮਾਲ ਦੀ ਥਾਂ ਜਲਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਜਬਰ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਾਪੁ ਵਿਚ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ :—

ਨਮੋ ਸਸਤ੍ਰ ਪਾਣੇ ॥ ਨਮੋ ਅਸਤ੍ਰ ਮਾਣੇ ॥...੫੨॥

ਗ਼ਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈਂ ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈਂ ॥
ਹਰੀਫੁਲ ਸਿਕੰਨ ਹੈਂ ॥ ਹਿਰਾਸੁਲ ਫਿਕੰਨ ਹੈਂ ॥ ੧੫੩ ॥

ਖਲ ਖੰਡ ਖਿਆਲ ॥ ਗੁਰਬਰ ਅਕਾਲ ॥ ੧੬੭ ॥

ਨਮੋ ਜੁਧ ਜੁਧੇ ਨਮੋ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ ॥...
ਨਮੋ ਕਲਹ ਕਰਤਾ ਨਮੋ ਸਾਂਤ ਰੂਪੇ ॥
ਨਮੋ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੇ ਅਨਾਦੰ ਬਿਭੂਤੇ ॥ ੧੮੭ ॥

(4) ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋਈ ਮਾਰੂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ 'ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ' ਤੇ 'ਕਰੀਮੇ ਰਹੀਮੇ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਕੇ ਵਿਆਪਕ ਹੋਇਆ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਕਿਤਨੀ ਠੋਸ ਹਕੀਕਤ ਹੈ :—

ਦੇਸ ਔਰ ਨ ਭੇਸ ਜਾਕਰ ਰੂਪ ਰੇਖ ਨਾ ਰਾਗ ॥
ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੋਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ ॥ ੮੦ ॥

ਤੇ ਫਿਰ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਪਰਮਾਤਮ ਸ਼ਕਤੀ, ਨਿਕੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਵਸ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਪਰਮਾਤਮ ਹੈਂ ॥ ਸਰਬਾਤਮ ਹੈਂ ॥
ਆਤਮ ਬਸ ਹੈਂ ॥ ਜਸ ਕੇ ਜਸ ਹੈਂ ॥ ੧੮੪ ॥

(5) ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਬੁਧੀਮਾਨ ਤੇ ਰੂਪਵਾਨ (ਹੁਸੀਨ) ਸ਼ਕਤੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਅਤਿਅੰਤ ਨਿਪੁਣਤਾ ਤੇ ਮਨੋਹਰਤਾ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਸੰਸਾਰੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸੌਂਦ੍ਰਯ ਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਵੇਕ ਬੁਧੀ ਸਚਮੁਚ ਸਲਾਹੁਣ

ਯੋਗ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਭਗਵਤੀ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕਾ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਫਾਰਸੀ ਮਿਲੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਬਾਨ ਰੇਖਤਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀਮੈ ॥ ਕਿ ਪਰਮੰ ਫਹੀਮੈ ॥
ਕਿ ਅਕਲ ਅਲਾਮੈ ॥ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾਮੈ ॥ ੧੨੦ ॥
ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਵਜੂ ਹੈਂ ॥ ਤਮਾਮੁਲ ਰੁਜੂ ਹੈਂ ॥...੧੨੧ ॥
ਕਿ ਜਾਹਰ ਜਹੂਰ ਹੈਂ ॥ ਕਿ ਹਾਜਰ ਹਜੂਰ ਹੈਂ ॥
ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈਂ ॥ ੧੫੦ ॥
ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਮਾਗ ਹੈਂ ॥ ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਚਰਾਗ ਹੈਂ ॥...੧੫੧ ॥
ਸਮਸਤੁਲ ਜਬਾਂ ਹੈਂ ॥ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਿਰਾਂ ਹੈਂ ॥...੧੫੫ ॥
ਤਮਾਮੁਲ ਤਮੀਜ ਹੈਂ ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਅਜੀਜ ਹੈਂ ॥ ੧੫੬ ॥

ਉਸਦਾ ਹੁਸੀਨ ਪਹਿਲੂ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸਨੂੰ ਕਲਹ ਕਰਤਾ, ਅੰਧਕਾਰ ਰੂਪ, ਰੋਗ ਰੋਗੇ, ਕਰੂਰ ਕਰਮੇ ਯਾ ਪ੍ਰੇਤ ਰੂਪ ਕਹਿ ਕੇ ਵੀ ਨਮਸਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਧਰਮ ਦੀ ਧੁਜਾ, ਜਲਾਲ ਤੇ ਜਮਾਲ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਬਦੀ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਾਲਕ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਜੋਤਿ ਸਦਾ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ।

ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਦਆਲੰ ਸਰੂਪੇ ॥
ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗੇ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ ॥ ੧੯੯ ॥

ਰੂਪਕ ਵਿਧਾਨ

ਜਾਪੁ ਦੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਮਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਵਖਿਆਨ ਯਾ ਅਲੰਕਾਰਕ ਵਿਧਾਨ ਉਤੇ ਉਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤ ਗਿਆ। ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਲੋਹਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਿਲ ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਜਾਪੁ ਦਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਇਸ ਅਖੰਡ ਜਾਪੁ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਦਮ ਲੈਂਦੇ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੇ। ਜਿਥੇ ਛੰਦ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਫਿਰ ਨਵਾਂ ਛੰਦ ਰਚਣ ਲਗੇ 'ਤਵ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਯਾ 'ਤੇਰਾ ਜੋਰ' ਲਿਖਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਦੀ ਥਾਂ ਜਾਪੁ ਦੀ ਅਖੰਡ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੀ

ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ'। ਜਾਪੁ ਦੇ ਇਹ ਛੰਦ ਫੌਜੀ ਮਾਰਚ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜਾਪੁ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੁਸ਼ਟ-ਦਮਨ ਦੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਜੀਵਨ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਪੁ ਉਸ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਇਕ ਵਧੀਆ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਓਜ ਪੂਰਣ ਤੀਬਰਗਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਲਾਲੀ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਮੁਖ ਵਸਤੂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਅਨੁਭਵ, ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਜੇਕਰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਧੂਆਂ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਦਰਵੇਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਸੰਮਿਲਤ ਸਮਾਸ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਹਨ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦਾ ਸੰਗਮ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਾਂਝ ਲਈ ਕਿਤਨੀ ਤੀਬਰ ਤਾਂਘ ਰਖਦੇ ਸਨ ਇਹ ਇਸ ਜਾਪੁ ਤੋਂ ਪਰਗਟ ਹੈ।

ਰੇਖਤਾ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦੱਸਣ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ ਅਨੋਖੀ ਸਮੱਗਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਛਦਾਬੰਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਚੁਸਤ ਬੰਦਸ਼ ਕਾਰਣ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਰਾਲੀ ਥਾਂ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ, ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਤੇ ਰੂਪ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤੁਕਾਂਸ਼ **ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ** ਦੀ ਹਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜੋਤਿ ਜਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਅਕਾਲੀ ਜੋਤਿ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਪਾਉਂਦਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਜੋਹਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ "ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ" ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

